

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės
analizė, tarmių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika.

TARMĖS ĮTAKA MARIIAUS KATILIŠKIO RAŠTŲ KALBAI

Influence of Dialect on the Language
of Marius Katiliškis' Works

ANOTACIJA

Straipsnyje mokslo visuomenei primenamos rašytojo Mariaus Katiliškio kalbinės pažiūros. Aptariant Katiliškio raštų leksiką ir tarminio kalbėjimo modelius, keliama hipotezė, kad jo tekstai perteikti tarmine vakarų aukštaičių šiauliškių, lokaliąja, kalbine sistema, dialektu. Tarminės ir sunormintos leksikos vartojimas pagreičiui Katiliškio raštuose atspindi bendrinės (standartinės) kalbos įsitvirtinimo laikotarpį.

ESMINIAI ŽODŽIAI: vakarų aukštaičių šiauliškių patarmė, tarminė leksika, naujažodis, bendrinė kalba, tarminio kalbėjimo raiška.

ANNOTATION

Linguistic views of the writer Marius Katiliškis are revisited in the article for the attention of scientific community. During the course of the analysis of lexis of Katiliškis' works and dialect speech patterns, a hypothesis is formulated that Katiliškis' texts are written in Western Aukštaitian of Šiauliai local language system, i.e., dialect. The use of dialect lexis together with the standardised one in Katiliškis' works reflects the period of establishment of the standardised language.

KEYWORDS: Šiauliai sub-dialect of the Western Aukštaitian, dialect lexis, neologism, standardised language, expression of dialect speech.

ĮVADAS

Marius Katiliškis (tikrasis asmenvardis – Albinas Vaitkus, gimė 1914 09 13
Gruzdžiuose, Šiaulių r. – mirė 1980 12 17, palaidotas Lemonte, Čikagos

priemiestyje) brendo kaip asmenybė ir formavosi kaip rašytojas Šiaurės Lietuvoje, Žagarės apylinkėse. Devynerių metų Albiną tėvai atsivežė į Katiliškių kaimą, kaip sako pats rašytojas, „į laukus“ (ER 381). Augo apsuptas dviejų kalbinių sistemų: mamos Onos Filipavičiūtės, kilusios iš Rokiškio (rytų aukštaičiai uteniškiai), ir tėvo Juozo Vaitkaus bei vietinių gyventojų, kalbančių vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės Žagarės šnekta¹. Turbūt dėl įsiklausymo į aplinkinių žmonių pasakojimus, į patį tarminio teksto kūrimo ir kalbėjimo aktą Katiliškis save vadino ne rašytoju, bet „pasakoriumi“. Literatūrologai jį vertino kitaip: „Katiliškis – aukštos klasės menininkas profesionalas“ (Kubilius 1995: 458).

Katiliškio raštai yra tarminės kalbos (diskurso) atspindys bendrinės kalbos įsivyravimo, įsitvirtinimo visuomenėje laikotarpiu². Tokia kalbinė situacija nulėmė ir straipsnio tikslą – aptarti Katiliškio raštų leksikos tarmines (fonetines, morfologines, žodžių darybos) ypatybes ir pavyzdžius palyginti su XIX a. pabaigos – XXI a. pradžios tarminė medžiaga. XX a. pab. ir XXI a. pr. kalbinė raiška atspindėta rankraštiniame *Joniškio šnektų žodyne* (trumpinama JšŽ), o XIX a. pab. ir XX a. pr. – leidinyje *Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika. Žodynas* (trumpinama SŽ). Tam tikslui pasiekti numatyti keli uždaviniai: a) paties rašytojo kalbinių nuostatų prisiminimas, b) raštų tarminės leksikos analizė, c) tarminio kalbėjimo raiškos modelių paieška.

Straipsnis parengtas remiantis straipsnio autorės sudaryto *Mariaus Katiliškio raštų žodyno* (trumpinama KtŽ) rankraštine medžiaga. KtŽ leksika rinkta iš romanų: *Miškais ateina ruduo* (1969), *Užuovėja* (1990), *Išėjusiems negrįžti* (1990) ir novelių rinkinio *Seno kareivio sugrįžimas* (2003)³.

Tiriamajai medžiagai atskleisti taikomi aprašomasis, analizės, gretinimo metodai; keliamos kalbinės hipotezės.

¹ Apie Katiliškio mamos tarmės įtaką plačiau žr. Tumėnas 2003: 5–10, o apie Žagarės šnektą ir artimą Skaistgirio šnektą išsamiau žr.: Jšpt 16–17, Kaikarytė 2015: 150–173.

² Straipsnio autorė mano, kad bk mokymas sustiprėjo daugėjant mokyklų visoje Lietuvos teritorijoje apie 1932–1936 m., o tarminė kalba bk pirmenybę užleido XX a. penktame–šeštame dešimtmetyje. Tokia straipsnio autorės nuomonė susidaryta iš vasaros ekspedicijų, kuriose dalyvaujama nuo 1977 m., o viena iš kalbamųjų temų yra klausimai apie mokyklas, mokytojus ir mokymosi procesą.

³ Romanas *Miškais ateina ruduo* perleistas 1991 m. Autorė nesprendžia Katiliškio raštų redaktorių įtakos kalbai ir redagavimo principų, nes mano, kad ši tema yra verta atskiro straipsnio.

KALBINĖS MARIAUS KATILIŠKIO PAŽIŪROS

Autobiografijoje Katiliškis yra išsakęs savo požiūrį į kalbą. Jis rašė: „Kaip susikrovė žodžio sodrumas? Nežinau. Greičiausiai kalta mano prigimtis. Būdamas prakeiktai negabus svetimoms kalboms, turiu neužmiršti savosios“ (ER 391). Ten pat randame ir kitą sakinį: „Žinau tikrai retų žodžių, kuriuos gal tik dr. Petras Jonikas ir dar keletas žino“ (ER 380). Katiliškis, dėl istorinių kataklizmų patekęs į kitą kultūrinę ir kalbinę aplinką, matydamas repatrijavusiųjų taikymąsi prie persikėlėlių gyvenimo aplinkos, yra ne kartą skundęsis, kad galybės jo romanuose pavartotų žodžių skaitytojai nesupranta, Dėl tos priežasties „Tiek ir tiek retų, nuostabių žodžių turiu atidėti, kad garbusis skaitytojas suprastų. Kita tiek redaktorai ir leidėjai nubrauko, baimindamiesi netekti skaitytojų“ (ER 390). Ar Katiliškis būtų atkreipęs dėmesį į tokį norą apsaugoti skaitančiąją visuomenę nuo savosios ir savitos kalbinės raiškos, jei ne emigracija, telieka tik retorinis klausimas.

Jūratė Sprindytė yra pastebėjusi vieną Katiliškio ypatybę – „visur nešiodavosi bloknotą užrašams, o iš marškinių kišenėlės visada kyšodavo pieštukas.“⁴ Panašiai sakoma ir apie kalbininkus. Taigi Katiliškis užsirašinėjo įvairius tarminius žodžius, posakius, ir tai suprantama, nes rašytojo gyvenama aplinka ir Juozo Balčikonio nuolatinis kreipimasis į tautą kaupti medžiagą didžiajam *Lietuvių kalbos žodynui*, manau, skatino ir Katiliškį ieškoti kalbinės raiškos gyvasties.

TARMINĖ LEKSIKA MARIAUS KATILIŠKIO RAŠTŲ ŽODYNE

Paprastai grožiniuose kūriniuose tarminiai žodžiai vartojami veikėjų charakteristikai nusakyti ir vietiniam koloritui išryškinti. Bet tai būna negausūs leksikos vienetai. Tie, kas yra skaitę Katiliškio kūrybą, be abejo, atkreipė dėmesį į daugybę žodžių, besiskiriančių nuo bendrinės kalbos. Tarminės leksikos vartojimas Katiliškio raštuose visai kitoks, nei dabartinėje literatūroje įprasta.

Tarmės atspindžių Katiliškio raštuose šiek tiek galima pastebėti iš vieno kito žodžio fonetinės raiškos, bet dažniausiai tarminės ypatybės atsiskleidžia per morfologines žodžio formas, pagaliau ir pats žodis gali būti vartojamas tik lokaliaje aplinkoje. Iš fonetinių ypatybių Katiliškio raštuose pastebimas balsio *a* įterpimas žodžio kamiene, aptinkamas ir įšž, pvz.: **kazalėkas** ‘kazlėkas’, plg.:

⁴ Plačiau žr. www.saltiniai.info/index//details/1264.

kazalėkas⁵. Katiliškio nuosekliai vartojama tarminė žodžio forma **šilima** ‘šiluma’ su trumpuoju balsiu *i*, vietoj bk balsio *u*. Jį vartotą liudija pavyzdžiai iš SŽ ir iš JšŽ, plg.: *Šilima toki kaip grinčio, – vidutinė. ŠLSP 271 (SŽ 561); ši.limas nę.r Gžč.* (žr. 1 priedą).

Tarminė raiška aiškiausiai atsispindi žodžio morfologinėse ir darybinėse formose. Šiauliškių patarmės plote vartojama vardažodžio formų su skirtingais kamiengaliais⁶. Tokių pavyzdžių gausu KtŽ, plg.: **keliūta** ir **keliūtė** ‘siauras, mažai važiuojamas kelelis’, **kišenė** ir **kišenius** ‘siuvinio ar mezginio vieta rankoms susikišti’, **palazdė** ir **palazdys** ‘baltoji plukė’, **šelma** ir **šelmis, -ė** ‘išdykėlis, neklaūžada, padauža’, **šerkšna** ir **šerkšnas** ‘rūko, garų kristalai ant medžių, šarma’. Skirtingų kamiengalių vardažodžiai vartoti ir daugiau nei prieš šimtą šešiasdešimt metų užrašytuose Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos tekstuose, plg. SŽ: **bitė** ir **bitis** ‘medų nešantis vabzdys’, **dvasė** ir **dvasia** ‘kvėpimas, kvėpavimas’, **gyventojis** ir **gyventojus** ‘gyventojas’. Šis kalbinis reiškiny pastebimas ir JšŽ antraštiniuose žodžiuose, plg.: **akėtojis** ‘akėtojas’, **artojis** ‘artojas’, **bitis** ‘bitė’, **alyvā** ir **alŷvas** ‘aliejus’, **āmžis** ir **āmžius** ‘metai’, **árklas** ir **árklė** ‘padargas žemei arti’ (žr. 2 priedą).

Katiliškio raštuose aptinkama priesagos *-uitis* vedinių gyvūnų jaunikliams įvardyti, pvz.: **šunuitis** ‘šunų jauniklis’, **žvirbluitis** ‘žvirblio jauniklis, žvirbliukas’. Šios priesagos vedinių gausu ne tik SŽ, bet ir JšŽ, plg.: **lapuitis** ‘lapiukas, lapės jauniklis’, **varnuitis** ‘varnų jauniklis’, **pėmpuitis** ‘pempės jauniklis, pempiukas’. Priesagos *-ininkas* vediniai rečiau aptinkami Katiliškio raštuose, pvz.: **butininkas** ‘kariuomenės butų rūpintojas’⁷. Tokių priesaginių vedinių esama SŽ ir JšŽ, plg.: **medininkas** ‘miško sargas, eigulys’, **puodininkas** ‘puodžius’, **minčāčininkas, -ė** ‘iš Minčaičių’. Katiliškio raštuose aptinkamas priesagos *-inė* vedinys **ratinė** ‘pašiūrė vežimams, rogėms ir kitiems daiktams laikyti’. Bet, kaip galima spręsti iš pavyzdžių, **vazaunė** ‘patalpa vežimams, rogėms, ūkio padargams, pakinktams ir pan. laikyti, ratinė’ Katiliškio vartojama dažniau nei *ratinė*.

KtŽ atspindimos skirtingos tarminės žodžio formos, rodančios, kad rašytojas taip gerai suvokė šnekto sistemą, kad net ir pats galėjo kūriniuose varijuoti žodžio formomis taip, jog kuriamas vaizdas būtų nenuobodus, sodrus ir ryškus.

⁵ Dėl ribotos straipsnio apimties 1–4 prieduose pateikiama iliustracinių pavyzdžių iš visų trijų šaltinių: iš leidinio *Mato Slančiausko ir jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika. Žodynas*, rankraščinio *Katiliškio raštų žodyno* ir rankraščinio *Joniškio šnekų žodyno*. Rasti pavyzdžiai surašyti į lenteles pagal straipsnyje aptariamąs tarmines fonetikos, morfologijos ir žodžių darybos ypatybes.

⁶ Plačiau žr. Lktch 64; Jšpt 35–37.

⁷ Plg.: Jšpt 72–86, 97–105 transkribuotus tekstus.

Žodžio paieškas liudytų formų **kvapsnis** ir **kvaptis** ‘kvapas’, **pakabnus**, **-i** ir **pakabus**, **-i** ‘patogus’, comp. **pakabesnis**, **-ė** vartojimas. Apie galimybę žodžio šaknyje ar priesagoje įterpti priebalsius (paprastai įterpiami *n*, *s*, *t*) paliudyta ir SŽ, ir JšŽ, plg.: **lepniai** ‘išdidžiai, puikuojuantis’, **prasnas** ir **prastas** ‘menkas’, **skraitas** ir **skraistas** ‘sterblė’, **apýnasris** ir **apýnastris** ‘odiniai diržai arkliui pažaboti’, ātšvaistas ‘kas atmuša spindulius’ (žr. 3 priedą).

Katiliškio raštuose vyrauja dūriniai, sudaryti be jungiamojo balsio, plg.: **vortinklis** ‘voratinklis’, **žemlūžis**, **-ė** ‘žemaūgis’. Tokią dūrinių darybos tradiciją patvirtina ir SŽ pateikti antraštiniai žodžiai, plg.: **juodgalvis** ‘švendras’, **mergmoterė** ‘turinti vaiką mergina’, **vortinklis** ‘voratinklis’. Rankraštiniame JšŽ dūriniai be jungiamojo balsio taip pat vyrauja, plg.: **žvyrkelis** ‘žvyruotas kelias’, **greitgrūšnė** ‘ankstyvoji kriaušė’, **taūkvarškė** ‘varškė sumaišyta su taukais’. Katiliškio nevengiami dūriniai ir su jungiamaisiais balsiais *-a-*, *-i-*, ypač tuomet, kai susiduriančius priebalsius sunku ištarti, pvz.: **rugiaĝelė** ‘žiemkenčių javų piktžolė mėlynais žiedais, bajorių genties augalas’, **rugiažolė** ‘rugiaĝelė’, **voratinklis** ‘1. voro tinklas’; ‘2. prk. kebli padėtis, situacija’, **žalitvorė** ‘gyvatvorė’. SŽ taip pat esama tokių dūrinių, tik jie dažniausiai jungiami balsiu *-a-* ar *-(i)a-*, plg.: **laukagalė** ‘galulaukė, lauko galas’, **kiauranosės** ‘arpuojant atskirti prasti grūdai su pelais’. Pavyzdžiai rodo, kad tokių sunkiau ištariamų dūrinių su jungiamaisiais balsiais *-a-*, *-i-*, *-y-* pasitaiko ir JšŽ, plg.: **arklāmėšlis** ‘arklio mėšlas’, **antrakařtis** ‘antrą kartą sunkiamas’, **aviganis** ‘avių piemuo’, **darbýmetis** ‘derliaus nuėmimo laikas’. Katiliškio raštuose kartais vartojamas to paties dūrinio variantas su trumpuoju jungiamuoju balsiu *-i-*, būdingu bendrinei kalbai, ir tarminis variantas su ilguoju balsiu *-y-*, pvz.: **šalimais** ir **šalymais** ‘šalia, arti’, **aukštinelkas** ir **aukštynelkas**, **-a** ‘aukštielninkas, -a’, plg. JšŽ vartojamą **aukštynėlkas**. Panašių dūrinių, kuriuose vyrauja nevienodo ilgumo jungiamasis balsis *-i-* ir *-y-* aptinkama ir SŽ, plg.: **šalikelė** ir **šalykelė** ‘pakelės ruožas’ (žr. 4 priedą).

Romanuose ir novelių rinkinyje matyti, kaip vienu atveju rašytojo vartojamos tarminės leksikos formos, o kitu – randasi norminių lyčių, pvz.: **viensėdis** ‘vienkiemis’, **sodnas** ‘sodas’, **sodnelis** Katiliškio raštuose kur kas dažniau vartojami nei **vienkiemis** ‘vienos šeimos ūkio sodyba’ ar **sodas** ‘žemės plotas, kuriame auga vaismedžiai ir vaiskrūmiai’. Vietoj žodžio *kaimas* Jonišchio šnektose dažniau vartotas **sodžius** ‘1. kaimas’, ‘2. sodyba’, o jo gyventojas – **sodietis**, **-ė**. Šie žodžiai taip pat nuosekliai aptinkami Katiliškio raštuose.

Nevengia Katiliškis vartoti ir naujažodžių ar kūrybiškų vedinių (žodžių perdirbinių). Apie tokių nefiksuotų darinių darybą bei vartosenos polinkius yra rašiusi Jolanta Vaskelienė. Kalbininkė tyrinėjo novelių rinkinį *Seno kareivio sugrįžimas* ir aptiko 26 nefiksuotus darinius. Vaskelienės teigimu, „dariniai paklūsta žodžių darybos taisyklėms, bet yra retos vartosenos ir vargu ar kada nors

taps aktyviosios leksikos dalimi“ (Vaskelienė 2007: 511). Tokios leksikos, turinčios vaizdinę garsinę semą, gausu ir kituose Katiliškio romanuose, pvz.: **parpinas** ‘šonkaulis’, **žabūsis** ‘kieno ūsai tiesūs, panašūs į žabus’, žalionis ‘žaliavimas, žaluma’, **žiemkelis** ‘tik žiemą išvažinėjamas kelias’.

KtŽ esama žodžių, kurie visiškai sutampa su Slančiausko bei jo pagalbininkų pasakojamosios tautosakos rinkinių leksikos žodyne pateiktais antraštiniais žodžiais, plg.: **banka** ‘bankas’ (*Ausų nesimato – prasmegęs bankose*. Už 58. Plg. SŽ 81); **kanduolas** ‘branduolys’ (*Grūdas kaip riešuto kanduolas* [labai stambus]. Už 124. Plg. SŽ 270); **kiaulienas** ‘paršas, meitelis’ (*Ką toksai kiaulienas gali rasti, bet knisa kur įmanoma, kur knislė įkanda*. Už 220. Plg. SŽ 294); **kriaučius** ‘siuvėjas’ (*Kai niekas nelaukia, aš kaip kriaučius pas gospadinę – šmakšt ir prisistatau*. Už 212. Plg. SŽ 312); **kvit** ‘viskas baigta’ (*Nesuprantu. Ir kvit*. IšN 530. Plg. SŽ 327); **šeimyninė** ‘samdinių, tarnų kambarys, troba’ (*Ką jis sapnavo pirmą naktį Doveikos šeimyninėj?* MAR 111. Plg. SŽ 557); **šventininkas, -ė** ‘šventiniai, šventadienio (drabužiai)’ (*Čionai drabužius gali susikabinti šventininkus*. MAR 104. Plg. SŽ 578); **žaliūkas, -ė** ‘sveikas, stiprus, tvirtas žmogus’ (*Dar visa liuoba prieš akis, – atsiliepė žaliūkė mergina*. MAR 102. Plg. SŽ 675). Kodėl per daugiau nei šimtą šešiasdešimt metų leksika menkai kito, galima būtų paaiškinti tik tuo, kad bendruomenės atstovai nekeitė gyvenamosios vietos, nuolat gyveno tėvų ir protėvių sodybvietėse ir buvo išsiugdę aukštus vertybinius prigimtinės kalbos – tarmės – kriterijus⁸. Taigi Katiliškis tikrai buvo gerai įsiklausęs vietinę šneką ir ja perteikęs savuosius pasakojimus.

KATILIŠKIO RAŠTŲ LEKSIKOS VERTINIMAS

Katiliškis enciklopediniuose leidiniuose pristatomas kaip išeivijos rašytojas. Kalbinės savivokos prasme teiginys kritikuotinas. Mat išeivijos skaitytojams, praėjus beveik 20 metų ir paaugus naujai kartai, Katiliškis darėsi sunkus skaityti. Tai rodo ir Čikagos pedagoginio lituanistikos instituto absolventės Astos Veličkaitės diplominis (dabar būtų – bakalauro) darbas *Mariaus Katiliškio raštų žodynas*⁹. Veličkaitė išrašė tuos Katiliškio raštų žodžius (jų apie tris šimtus),

⁸ Plačiau žr.: Dobrowolski 2001: 374–385.

⁹ Ačiū doc. dr. Stasiui Tumėnui, parvežusiam šį darbą į Lietuvą ir padovanojusiam jį straipsnio autorei.

kurių nėra 1954 m. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*¹⁰. Diplominiame darbe yra nemažai tarminių žodžių, kurių minėtame žodyne, vieninteliame prieinamame užatlantės lietuviams, suprantama, nebuvo. Tarminiai žodžiai vertintini kaip skoliniai, Beje, vieną priežastį, kad skaityti Katiliškį sunku, įvardijo ir pats rašytojas. Tai – didelis lietuvių noras kalba derintis prie anglų kalbos (ER 380).

Kokį vaizdą ir reakciją kėlė Katiliškio raštų leksika Lietuvoje, labai vaizdžiai atspindi Vytauto Almanio prisiminimai. 1969 m. pabaigoje grįžęs iš tremties Joniškio knygyne Almanis nusiperka Katiliškio romaną *Miškais ateina ruduo*. Prie papuoštos eglutės romaną neatsitraukdami skaito visa šeima. Kaip sako Vytautas Almanis, „M. Katiliškio romano „Miškais ateina ruduo“ kiekvienas žodis, sakinyš yra lyg koks raktas senobinei skryniai atrakinti, kurios viduje tikrai žinai rasiąs ką nors nepaprasta, nematyta ir slaptinga“ (Almanis 2015: 106). Prisiminimuose išsakyta labai svarbi nuomonė – gėda dėl tarminės kalbos, plg.: „O juk ir aš žinojau savo krašto žodžius, net pradėjau rašyti Palatvijo lietuvių („skerslatvių“) žodynėlį, kaip „šunelis bėg lygiai (kartu)“, „kviečių miltas ir kukurūzai artie (su kukurūzais)“, „krautuvė kietai (uždaryta)“, „abar (bet)“. Tik vengiau juos vartoti, lyg ir gėdijaus, kaip koks prastypęs mokinukas, kuris stovėdamas draugų būryje pamato ateinantį apšepusį, išduobtom milinēm kelnēm savo tėvą“ (Almanis 2015: 106). Kas tą gėdą įskiepijo? Iš kur ji radosi? Teliaka klausimai ateities tyrimams.

Prisimintina, kokio dėmesio sulaukė 2013 m. šiaurietiška išverstas Pedro Lenzo romanas *Čia aš varataris* (vertėjai Markus Roduneris ir Rimantas Kmita). Anot Rimanto Kmitos, „Lietuvoje jaučiamas tas bendrinės kalbos spaudimas“, o Šveicarijoje yra susiformavusi tarminės literatūros mada¹¹. Taigi grįžtama prie natūralios kalbos, kokia ir rašė Katiliškis.

Pateikti leksikos pavyzdžiai ir du skirtingi Katiliškio raštų leksikos vertinimai neabejotinai paremia mintį, kad Katiliškis rašė vietinės šnektos (tarminiu) kalbos variantu. Kalba nesiekta individualizuoti veikėjų, kaip tai paprastai daroma grožiniuose tekstuose. Katiliškio raštuose atsispindi pirmasis menkai tirtas bendrinės kalbos periodas, kai norminė leksika, norminiai žodžiai nėra nurungę tarminės leksikos. Galima tik svarstyti: jei Katiliškiui nebūtų reikėję emigruoti, gal ir mes būtume turėję susiformavusią tarminės literatūros kryptį ir ją rašančių kūrėjų grupę?¹².

¹⁰ Veličkaitė leksiką rinko iš raštų: *Užuovėja*. Čikaga: Terra, 1952; *Miškais ateina ruduo*. Čikaga: Terra, 1957; *Išėjusiems negrįžti*. Čikaga: Terra, 1958; Šventadienis už miesto. Čikaga: Terra, 1963.

¹¹ <http://www.kulturpolis.lt/dedikuota-klaipepai/rimantas-kmita-kalbos-varatarius/>

¹² Berašant straipsnį 2016 m. pasirodė Rimanto Kmitos romanas *Pietinia kronikas*, parašytas šiaurietiška.

TARMINIO KALBĖJIMO MODELIAI MARIAUS KATILIŠKIO RAŠTUOSE

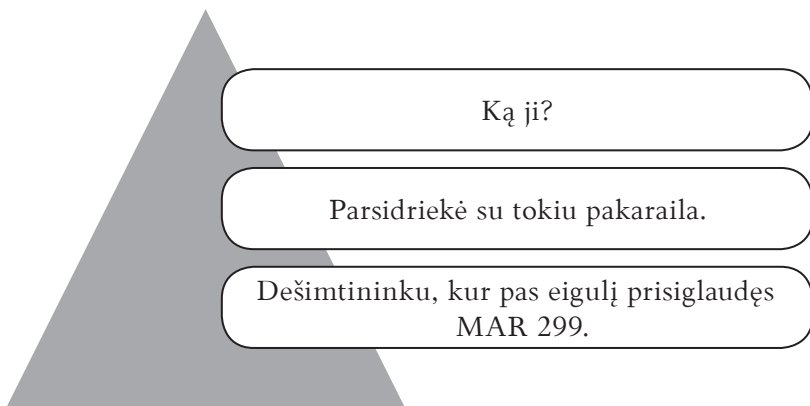
Aptarus tarminę leksiką, būtina panagrinėti ir sintaksinę žodžių apsup-
tį. Mat Katiliškio sakiny, kaip minčių realizavimo priemonė, yra visų kalbos
lygmenų adaptacija, kad tarminis kalbėjimas (pasakojimas) būtų suprantamas
skaitytojams (Aliūkaitė 2008). Katiliškio raštų pasakojimo sintaksinė raiška nėra
tyrinėta. Pirmą kartą mėginama aptarti ir išskirti tarminio kalbėjimo mode-
lius ir juos struktūriškai pavaizduoti. Pasirinkta tik ta sakinio struktūra, kuri
neabejotinai rodo, kad tai Katiliškio rašymo būdas, t. y. svarbu tai, kas išskiria
Katiliškį iš kitų rašytojų, pagal ką galima atpažinti Katiliškį kaip rašytoją. Ar tie
modeliai atspindėti ir tarminiuose Jonišio šnektų tekstuose, lyginta su diskur-
so pavyzdžiais iš leidinio *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai* ir pavieniais iliustra-
ciniais sakiniais iš SŽ. Vienas iš tokių modelių – sakinio minties smulkinimas,
nuoseklus reiškinių aiškinimas. Toks minčių reiškimo būdas, aprašytas lietuvių
kalbos sintaksės darbuose, yra dažniausias diskurse. Paprastai pirmiausia patei-
kiama sakinio dalis, kuri reikalinga papildymo, paaiškinimo (ar gali būti papil-
dyta, paaiškinta).

Katiliškis naudoja ir atvirkštinį modelį, kai pirmiausia išvardijama, o paskui
apibendrinama, pvz.: *Palazdės, pakalnutės, kvėpiančios mirtelės – visa ten taip tiko
tarp glėžny, ką tik išsprogusių beržo šakelių, nukaišytų palubėje ir sustatytų pasie-
niais. Už 45; Augalotas, status, gerų kriaučių nusiūtu mundierium, kamuoto smakro
ir nuknebusios nosies generolas pasisveikino su mūsų lektorium ir vertėju. IšN 324;
Ežiomis, laukų ir papievių takais, keliūtomis ir genatvėmis traukė kaimynai. Už 78.*
Toks smulkmeniškasis pasakojimas labai būdingas diskursui: leidinyje *Joniškio*

šnektų pratimai ir tekstai užrašytame pasakojime „Ganymas“ pateikėja smulkiai aiškina ką ir kaip jai teko ganyti (plg. Jšpt 72–74)¹³.

Katiliškis labai mėgsta suskaidyti sakinių prasminiais segmentais, kartais klausdamas ir atsakydamas, kartais pasakodamas vientisiniais sakiniais, kurių visuma nusako tam tikrą žmogaus būseną ar elgesį.

Neretai išskaidytą trumpesniais (vienos ar kelių sakinio dalių) segmentais tekstą suvokiame kaip norimą pasakyti mintį tik tada, kai kelis juos sudedame į visumą, plg.: *Nekaišiok savo akėtvirbalių. Neužsidirbai. Už 153; Sodžiaus žmogus turi savo makaulę. Prastą, neapkirptą, tas teisybė. Prastai ir savo mintis dėsto. Už 228; Sodnų griaužti. Žmonėm iškadods daryti. Aš jiems. Už 226; O akys jos!.. Rainuotos, tamsiai rudos. SKS 24; Vaikas kaip iš akies trauktas. Taip į motiną. Ir į tėvą. Už 114.* Katiliškio romanuose ir novelių rinkinyje gausu žodinio vertinimo. Anot Aloyzo Gudavičiaus, kalbančiajam svarbu ne tik nusakyti, įvardyti realijas, bet ir jas emociškai vertinti (Gudavičius 2000: 136; Handke 1995: 93). Sakinio skaidymas turi ir pridūrimo požymių, plg.: *Nesuprantu. Ir kvit. IšN 530. Bliuonu su ašarom, bet sėju, ir tiek. MAR 18.* Pridūrimas, paprastai reiškiamas *i(r) viskas*, pastebėtas jau minėtame tekste „Ganymas“, „Naginės“, ypač jo daug Slančiausko žodyno antraštinių žodžių iliustraciniuose sakiniuose (Jšpt 75, 102; SŽ 2014: 44, 51, 67 ir kt.).

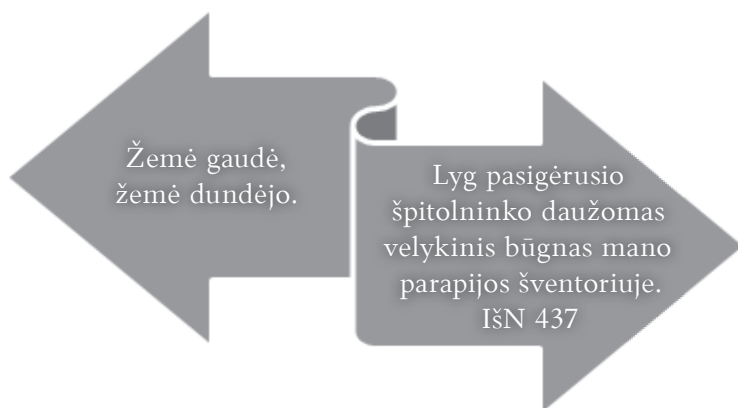
Katiliškiui, monistinės pasaulėvokos idėjų skeleidėjui, itin būdingas gretinimas ir lyginimas su tam tikrais gamtos reiškiniiais¹⁴. Lyginimas tradiciškai nusakomas palyginamaisiais žodžiais *kaip, tartum, lyg*, pvz.: *Puoci puoci basom*

¹³ Dėl straipsnio apimties tarminio teksto pavyzdžių nepateikiama, tik nurodomi leidinio tarminių tekstų puslapiai, kuriuose vyrauja aprašyto tarminio modelio sakiniai.

¹⁴ Plačiau apie monistinės pasaulėvokos kontūrus Mariaus Katiliškio prozoje žr. Tūtlytė 2015: 66–79.

kojom šlapia žole, kaip sniego gniūžtis, kaip gūžinėjanti žiemos skiautelė tame vasaros žalionių tirštume. SKS 168; *Epušių žirginiai, rumpuoti, tartum užsilikęs šerkšnas, sijojų geltonas dulkes.* SKS 136.; *Šulinio svirtis lyg gervės kaklas ryškiai skyrėsi žalsvame danguje su žvaigždelėmis lyg amerikoniškoj vėliavoj.* SKS 232. *Joniškio šnektų pratimų ir tekstų pasakojimuose „Ganymas“, „Paparčio žiedas ir žiniuoniai“ taip pat lyginama žodžiais kai, kaip (žr.: Jšpt 72, 83, 84).*

Yra atvejų, kai lyginimas atskiriamas nuo sakinio. Tuomet minties visuma suvokiama tik iš dviejų sakinių raiškos.

Toks palyginimo išskyrimas Katiliškiui itin būdingas, pvz.: *Jau pamokslo metu jo palūpis pradėjo timpčiotis. Lyg tarp parpinų kas būtų yla bakstelėjęs – sausu ir karštu nudiegė paširdžiuose.* Už 59; *Jau kad miegojau, tai miegojau. Kaip ežys savo kinyje.* MAR 198.

Katiliškio pasakojimas paremtas vientisiniais neišplėstiniais ir išplėstiniais sakiniais, kurie ir vyrauja diskurse. Kur kas rečiau pasitaiko sudėtinių sakinių, iš kurių dažniausiai vartojami prijungiamieji, plg.: *Kai ūkvedys įsikąsdavo į retus dantis riestą pypkę, išpieštą briedžiais ir stirnomis, ir, sukišęs rankas kelnių kišenėna, spoksodavo į dirbančius, tada būdavo velniškai panašus į Suginčių malūnininką.* SKS 14; *Kai močios nebūdavo troboje, Elija gerą valandą sugaišdavo šalia jos mašinos, tai skiautį papešdamas, tai numaudamas špūlelę kaip tikras šelmis.* Už 175; *Kol arė mediniais žambriais ir akėjo medinėmis akėčiomis, nepajuto, kad jau po saulės grąžos.* MAR 147; *Nepasiteisinsi, kad nemoki su juom apseiti ir bendrai vengi jo kaimynystės, šitokio prakeikto išmislo, kurs ugnį leidžia per abu galu.* IŠN 343.

Prijungiamųjų sakinių dažniau vartojama ir pateikiamuose tarminiuose tekstuose leidinyje *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*. Antai pasakojime „Kraupi istorija“ pateikėja dažniausiai mintis reiškia prijungiamaisiais papildinio, rečiau – veiksnio, priežasties, vietos aplinkybių sakiniais (žr. Jšpt 79–82).

Saulius Keturakis, tyręs romaną *Miškais ateina ruduo* kaip medijų sistemą, pastebi, kad „Sakytinis žodis romano herojams tapatus tylai, savotiškai komunikacijos nebūčiai; atvirksčiai, rašytinis žodis žada dialogo su kita, geidžiama realybe galimybę. [...] Romano personažai tarsi turi galimybę likti „ankstesniuose geruose laikuose““ (Keturakis 2010: 187). Rašytojo tarminio kalbėjimo modeliai paremia nusistovėjusią ir nekintamą Katiliškio raštų herojų prigimtinės kalbos (savi)raišką.

APIBENDRINIMAS

Katiliškis, kaip galima spręsti iš paties rašytojo autobiografijos, puikiai mokėjo vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės Žagarės šnektą. Tos šnektos leksikos (atskirų žodžių, jų formų), įvairių posakių ar žodžių junginių ne vieną yra užsirašęs, klausydamasis vietinių žmonių pasakojimų. Toks Katiliškio, kaip kalbos faktų rinkėjo, polinkis išsiugdytas turint vertybinę kalbėjimo nuostatą: viskas, kas natūraliai pasakojama, yra gražu. Todėl, manytina, žodžių reikėjo natūraliam tarminiam pasakojimui išgauti. Be to, Katiliškis stengėsi atskleisti primirštus žodžius, kurie, peržengę XIX a. slenkstį, buvo tebevartojami ir XX a. pradžioje. Neveltui Katiliškis save vadino pasakotoju, sakytume, jis buvo tarminio pasakojimo perteikėjas, gerai įsiklausęs ir į pavienį žodį, ir į jo vietą sakinyje, suvokęs natūralaus (prigimtinio) pasakojimo struktūros ypatumus.

Gausi tarminė Katiliškio raštų leksika toli gražu nėra meninė priemonė, norint išskirti ar kaip kitaip charakterizuoti romanų veikėjus. Tarminės leksikos įvairovė rodo dar ir tai, kad kiekvienas tarmės vartotojas gali kurti tik jam reikalingus, į jokių žodynus neįtrauktus, žodžius su visais prasmų niuansais. Lygiai taip laisvai elgiasi ir Katiliškis: vartojamas ar kuriamas žodis paveikus, skaitytojo pastebimas kaip negirdėtas, emocionalus, pagaliau įdomus garsine ir semantine reikšme.

Katiliškio raštuose pasakojimas dėstomas arba vientisiniais išplėstiniais sakiniais, arba mintys suskaidomos trumpomis sakinio atkarpomis. Atrodo, kad rašytojas siekia skaitytoją sustabdyti ir akcentuoti kiekvieną žodį, žodžių junginį ar frazę. Dažnai po tokiu suskaidytu sakiniu slypi ir emocinė raiška.

Taigi galima sakyti, kad Katiliškio raštai – vietos šnektą (dialektu) parašyti tekstai bendrinės kalbos įsitvirtinimo visuomenėje laikotarpiu. Toks kalbinis variantas menkai tirtas, todėl dialektologams ir kalbos istorikams, o ypač tiems, kas nagrinės bendrinės kalbos rašytinio varianto įsigalėjimo polinkius, Katiliškio raštai bus tas pagrindas, į kurį teks remtis.

1 PRIEDAS. Tarminės leksikos fonetinių kitimų pavyzdžiai.

KtŽ	SŽ	JšŽ
<i>Jau varlės arba kazalėko nebeįbruksi stebulėn. Už 88. Arba, duokim, per mišką rudens laike [važiuoju]. Tai pasirenki lepšių ar kazalėkų. Už 85.</i>		<i>ira i_kazalėku. tīrelī.*. Šmk.</i>
<i>Gryčioje gelsva šilima. SKS 107.</i>	<i>Šilima toki kaip grinčio, – vidutinė. ŠLSP 271 [SŽ 561]</i>	<i>ši.limas nę.r. Gžč.</i>

2 PRIEDAS. Tarminės leksikos morfologinių ypatybių pavyzdžiai.

KtŽ	SŽ	JšŽ
<i>Ežiomis, laukų ir papievių takais, keliūtomis ir genatvėmis traukė kaimynai. Už 78; Vos žymi keliūte papieviu bėgo pamiškėn. Už 95.</i>	<i>Bitė su ereliu susiderėjo. ŠLP 49; Į dešimtą adyną bitys atlėkė. ŠLSP 181 [SŽ 103]</i>	<i>ąš i_artójiš/i_akėtojiš Gšč.</i>
<i>Kūmas išpūstais kišeniais ir apšerkšnijusiais ūsais, o kūma apmuturiuotu rėksniu ant kelių. SKS 40; Kai ūkvedys įsikšdavo į retus dantis riestą pypkę, išpieštą briedžiais ir stirnomis, ir, sukišęs rankas kelių kišenėna, spoksodavo į dirbančius, tada būdavo velniškai panašus į Suginčių malūnininką. SKS 14.</i>	<i>Nu pūstyt dvasę, nu pūstyt – jo žmogus kaip nekušt, teip nekušt. ŠLSA 121; jis eidavęs, dvoasią gaudydavęs. ŠLP 378 [SŽ 173].</i>	<i>nešiskūbin da. biti.š kōrū. akúoī. Žr.</i>
<i>Palazdės, pakalnutės, kvepiančios mirtelės – visa ten taip tiko tarp gležnų, ką tik išsprogusių beržo šakelių, nukaišytų palubėje ir sustatytų pasieniais. Už 45; Keliukai gi jau riečiasi švelnia, gležna žolele ir tarp plačių lapų žibuoklės ir palazdžiai visu smarkumu žydi. SKS 130.</i>	<i>gyventojis savo vaikus išlaidž mokslus. ŠLSA 297; Vieno pasituriančio gyventojaus sūnui [...] sakiau. ŠLSA 336 [SŽ 219]).</i>	<i>tai_sī.lke. su_alī_ūà iškābdaua. Dmk.; nænāudódaūom to_alī_ūa. Gtč.</i>

KtŽ	SŽ	JšŽ
<i>Girdėjai, šelma, ir jo jauną, gražią žmoną paviliojai. MAR 409; Kai močios nebūdavo troboje, Elija gerą valandą sugaišdavo šalia jos mašinos, tai skiautį papešdamas, tai numaudamas špūlelę kaip tikras šelmis. Už 175.</i>		<i>á.mžĩš jáu_žmõ.gui. Jnš.; jáu_nebæ_tàs á.mžus. Brn.</i>
<i>Jo ruda čiupryna per tą kančios valandą nusidraikė žilumo šerkšna, ir pamėlynavusi lūpa nutįso iki smakro, kai išgirdo, kad nė vienas vokietis tegul nebando pasprukti į Vakarus kartu su lietuviais. IšN 530; Epušių žirginiai, rumpuoti, tartum užsilikęs šerkšnas, sijojo geltonas dulkes. SKS 136.</i>		<i>á.rklus tuos_mėdėnùs reikė_daµa patieñ pasidari_t. Lnkč.; pravãrãu vã.ga. su_á kla. Lnkč.</i>

3 PRIEDAS. Tarminės leksikos vedinių pavyzdžiai.

KtŽ	SŽ	JšŽ
<i>Kalė, ir ta šunuičius žindo, bent kol atanka. Už 111.</i>	<i>Tas lapuitis išnešęs jam padavęs tą sukotėlį. ŠLP 74 [SŽ 333]</i>	<i>bė_gdaµa ar_tõkiė panã.šu.s i._pã.mpuičus. Vdg.</i>
<i>O mums ar neduosit? – siekė ranka per stalą kaip katinas iš lizdo žvirblutį vienas iš vyrų. Už 153.</i>	<i>Bet, kai nė vieno varnuičio nelikę, vel motina su penais pasivėlinus – ponaitis greibęs pačią motiną už sprando. ŠLP 39 [SŽ 641].</i>	<i>mė.škuĩtis i(r)_sã.ka. Jnš.</i>
<i>Mes jau bevelijame atsitolinti į butininkų nužiūrėtas daržines, kur šiaudų vis susigraibysim pas ūkininkus. IšN 315.</i>	<i>Dabar tas medininks išsiklausęs – suprantęs, ką tie du jo šuneliai šnekėjos. ŠLP 303 [SŽ 364].</i>	<i>me.š_trĩs mĩnčã.čĩniņkai á.sam. Jnš.</i>
	<i>Tas genys supykęs ant to puodininko. ŠLP 268 [SŽ 464].</i>	

KtŽ	SŽ	JšŽ
<i>Sukeltos dulkės ir sausas molio kvapsnis draskė šnerves ir vertė čiaudėti. SKS 183; Patrynus [spurgą] delne ir pauosčius, svoaigi sierų kvaptis plėšė šnerves, ir lipdė pirštus išgarinta ir sutelkta syvų masė. MAR 365.</i>	<i>Bet daug tokių yra, kurie lepniai gyven arba prasišmuorijo ir geriausiose vietose laidž randauninkus. ŠLSA 296 [SŽ 341].</i>	<i>ta.m_dviračui blizgūču. nę-rà žinai tu. _àšvaistù. Žr.</i>
<i>Tavo [Agnės] motina žiūri pro langą ir jau dairosi kokio pakabnesnio daikto. MAR 253; Apsidairė – kokio nebūt pakabnesnio daikto po ranka. Už 90.</i>	<i>Turėjęs pačių ir vaikus ir prasną marškonę kumelaitę. ŠLSP 55; dėdina tuoj senį labai užmylejo ir ožkelę apmainė ant prastos. ŠLSP 123 [SŽ 454].</i>	<i>čópáu_čæ [arkliui] už_apí-našre. Dnr; laiķa jì [arklį] už_apí-našîre. Stp.</i>
	<i>Ši pripuolus semiantys į skraistą ir nešanti namo. ŠLSA 174; Į jos skraitą pasidėjęs galvą, o ana ieškanti. ŠLSP 294 [SŽ 513].</i>	

4 PRIEDAS. Tarminės leksikos dūrinių pavyzdžiai.

KtŽ	SŽ	JšŽ
<i>Nukarę nuo skersbalkių šiaudgaliai, aplipę vortinkliais, paliko aukštai, ranka nebepasiekiami. Už 34.</i>	<i>Daugel yra tokių vietų yra, kur tik marmalynės – švendrių, juodgalvių, triaušių, vilkadalgijų ir t. t. – priaugusios. ŠLSA 273 [SŽ 253].</i>	<i>kèlì.ž bú.ųá gæ.rs / kađ_i_žví.rkèlìš. Šmk.</i>
<i>Aš irgi nerūkau, – pasakė žemlūžis vyras baisiai sudraskytu veidu ir nunešta ausim. IŠN 492–493.</i>	<i>Teip purmonas karaliui darodęs, kad Mergmoterių mieste yra daktars ir viską žinąs. ŠLSP 251 [SŽ 370].</i>	<i>ĩ-dæđ vâ-ršškė,š / a_kòkò.s tâukvâršškėš. Jkš.</i>
	<i>Ateinąs liokajus su kinivarpais ir su vortinkliais – pons ką tik gyvs, o daktars jau kasžin kur atsidūrė. ŠLP 407 [SŽ 669].</i>	

KtŽ	SŽ	JšŽ
<i>Rugiagėlių žvaigždės žibėjo balstančių stiebų šepetyje.</i> MAR 303.	<i>Einąs laukagalėm namo – šit ir patikęs tokį aukštą.</i> ŠLSA 173 [SŽ 335].	<i>arklá.męš̃lu. gràžėi prirĩjke,(s). A1.</i>
<i>Ji stovi mėlyna visa, tarsi rugiažolė.</i> SKS 26.	<i>O už išduotas kiauranoses ant našlių mitinimo, tai už tuos grūdus gaspadoriai sipkas pildavo iš dubos.</i> ŠLSA 291 [SŽ 295].	<i>pasįsamdĩ-daųom šėimĩ-na. an(t)_darbĩ-męču. Jnn.</i>
<i>Rasa siūbavo voratinkliuose.</i> MAR 87; <i>Stebėtinai greitai ji [nuotaika] liko nubraukta, tartum įkyriai priklaus voratinklis, vėlesįs ant akių ir erzinęs.</i> MAR 87.		<i>peřmà pĩrmaķ.tĩš [pirmo košimo alus] / dũgũ antrakaķ.tĩš [antro košimo alus]. Stnl.</i>
<i>Žaliturės vietomis išdžiūvo ir nebekarpomos peraugo.</i> SKS 101.		<i>avìganėi bú-daųa lãbã(i) jãunĩ. Sk.</i>
<i>Ganyklos plačiausios šalymais, ir visokio plauko gyvūnija ėdrinėja krūmeliuose.</i> IŠN 299–300. <i>Šalimais jaunas sodelis.</i> SKS 232.	<i>Ir beinant jiems ateina vakaras, o jiems čia priešais didelis miškas, ir čia niekur anė jokio gyventojų, nė kokios pastogės nematyti šalikelėse.</i> ŠLSA 107. <i>Potam, rodos, kaip panos trys šalykelio ein ir ein apsukui kalno.</i> ŠLSP 155 [SŽ 552].	
<i>Gulėjo aukštinelkas ir nejudėjo, net sąnariai nutirpo. Už 71; Nespėjo penimoji nė dorai sužvigtį, ir jau gulėjo aukštynelka, o ant jos, pilvą apžergusi, sėdėjo Zuzana ir laikė priekines kojas.</i> MAR 145.		<i>kàs_tæ. nukrĩta aukšti. nėlks. Žr.</i>

VIETŲ PAVADINIMŲ SUTRUMPINIMAI

Al. – Alsių.
Brn. – Bariūnai.
Dmk. – Dameliai.
Dnr. – Daunorava.
Gšč. – Gaščiūnai.
Gtč. – Gataučiai.
Gžč. – Gaižaičiai.
Jkš. – Jakiškiai.
Jnn. – Jauniūnai.
Jnš. – Joniškis.
Kpl. – Kepaliai.
Lnkč. – Linkaičiai.
Sk. – Skaistgirys.
Stnl. – Staneliai.
Stp. – Stupurai.
Šmk. – Šimkaičiai.
Vdg. – Vidginiai.
Žr. – Žiūriai.

LITERATŪRA

Aliūkaitė Daiva 2008: Tarminio kalbėjimo suprantamumas: apriorinės eilinių bendruomenės narių nuostatos. – *Lietuvių kalba.lt* 2. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/4> (žiūrėta 2017 04 10).

Almanis Vytautas 2015: Tolstančios salos. – *Metai* 10, 99–117.

ER – *Egzodo rašytojai*, par. A. T. Antanaitis, A. Mickienė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994.

Dobrowolski Kazimierz 2001: Chłopska kultura tradycyjna. – *Antropologia kultury*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 374–384.

Gudavičius Aloyzas 2009: *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Jšpt – *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*, ats. red. Janina Švambarytė. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė, 2001 (arba CD *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*. Šiauliai: Discens, 2005).

JšŽ – *Joniškio šnektų žodynas* (rankraštis).

Handke Kwiryna 1995: *Polski język familijny*. Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy (SOW) przy Instytucie slawistyki PAN.

Kaikarytė Aušra 2015: Skaistgirio šnektos ypatybės. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 3. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 150–173.

Keturakis Saulius 2010: Literatūra kaip medijų sistema arba kas yra medija Mariui Katiliškiui? – *Logos* 64. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 179–189.

Kmita Rimantas 2014: *Rimantas Kmita: kalbos varatarius*. Prieiga internete: <http://www.kulturpolis.lt/dedikuota-klaipedai/rimantas-kmita-kalbos-varatarius/> (žiūrėta 2016 10 02).

KtŽ – *Mariaus Katiliškio raštų žodynas* (rankraštis).

Kubilius Vytautas 1995: *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma littera.

Lktch – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, mokslinė red. Laima Grumadienė, sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaite, Edmundas Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

Macienė Jurgita 2005: *Deminutyvų stilistika*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Sprindytė Jūratė: *Marius Katiliškis*. Prieiga internete: <http://www.saltiniai.info/index//details/1264> (žiūrėta 2016 07 10).

SŽ – Švambarytė-Valužienė Janina 2015: *Mato Slančiausko ir jo pagalbinių pasakojamosios tautosakos rinkinių leksika. Žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Tumėnas Stasys 2003: Dar vienas M. Katiliškio sugrįžimas. – *Seno kareivio sugrįžimas*. Šiauliai: Šiaurės Lietuva, 5–10.

Tūtlytė Rita 2015: Mariaus Katiliškio proza: meniniai monistinės pasaulėvokos kontūrai. – *Colloquia* 34. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 60–79.

Vaskelienė Jolanta 2007: Žodynų nefiksuoti dariniai ir funkcijos Mariaus Katiliškio novelių rinkinyje „Seno kareivio sugrįžimas“. – *VALODA 2007. Valoda dažadu kultūru kontekstā, Zinātnisko rakstu krājums XVII*. Daugavpils universitātes akadēmiskais apgāds “Saule”, 505–512.

Veličkaitė Asta 1968: *Mariaus Katiliškio raštų žodynas*. Diplominis darbas (rankraštis). Čikaga.

Influence of Dialect on the Language of Marius Katiliškis' Works

SUMMARY

The article describes linguistic views of writer Marius Katiliškis (real name is Albinas Vaitkus, born on 15 September 1914 in Gruzdžiai, Šiauliai district; died on 17 December 1980 in Lemont, a suburb of Chicago), who comes from Northern Lithuania, Žagarė district, discusses the lexis of Šiauliai sub-dialect of the Western Aukštaitian used in Katiliškis' works and dialect speech patterns that the writer is known for.

The article is compiled with reference to the material of the manuscript of the *Glossary of Marius Katiliškis Works* (abbreviated as KtŽ), compiled by the author of the article. KtŽ lexis is compiled from the novels *Miškais ateina ruduo* (1969), *Užuovėja* (1990), *Išėjusiems negrįžti* (1990) and a collection of short stories *Seno kareivio sugrįžimas* (2003). Katiliškis had a good command of Žagarė speech: he had heard quite a few stories told in it, collected and noted individual words, their forms and language expressions.

Dialect lexis abundant in Katiliškis' writings indicates that the writer acted as a dialect user, i.e., created words, formed collocations not included into any dictionaries, used various nuances of word meaning. Words used or created by Katiliškis are affective, noticed by the reader as new, emotional, finally interesting in the way of phonic and semantic meaning.

In Katiliškis' writings the story is relayed by using simple and extended sentences or thoughts that are divided into short sentence components. It seems that the writer wishes to halt the reader for a moment and to emphasise every collocation or phrase. Usually, this kind of fragmented sentence also conceals an emotion expression.

Katiliškis' writings, as indicated in the article, are written in local dialect, i.e., dialect language used in 20th century. Up till this day, the development of standard language requires a more in-debt study by linguists focused on various areas of research, and Katiliškis' writings are texts on which such an investigation should be grounded.

Įteikta 2017 m. kovo 2 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5. LT-10308 Vilnius, Lietuva

janina.valuziene@gmail.com